

Teorije zavjera kao urbane predaje/ /legende s paranoidnom matricom

SUZANA MARJANIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Budući da se domaća folkloristika, etnologija i kulturna antropologija nisu interpretativno zaustavile na teorijama zavjera, apostrofiram sustavan rad Krešimira Mišaka, novinara znanosti, rock glazbenika i književnika znanstvenike fantastike, koji se kao *teoretičar teorija zavjera* bavi navedenom problematikom u, sada već kulturnoj, TV emisiji *Na rubu znanosti* (HTV, od 2002. godine) kao, uostalom, i u svojim knjigama. Što se, pak, tiče domaće znanstvene paradigme i lokalnoga konteksta, jedini se Nebojša Blanuša, docent na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, u knjizi *Teorije zavjera i hrvatska politička zbilja 1980–2007*. (2011), temeljito pozabavio teorijama zavjera kao interpretativnim okvirom i pripovjednim obrascem koji politička zbivanja i političke procese objašnjava kao posljedicu smišljenih i naoko nepovezanih aktivnosti. Pritom, u okviru navedene popularne i političke matrice nastojat ću proširiti istraživanje teorija zavjera i unutar folklorističke niše, gdje bi se teorije zavjera mogle odrediti kao urbane predaje/legende s paranoidnom matricom.

Ključne riječi: teorije zavjera, urbane predaje/legende, globalna paranoja

Vjerujte mi – što više o tome čitam to manje znam.
Boris Demur¹

TEORIJE ZAVJERA S ONU STRANU ISTINE I LAŽI

Članak o teorijama zavjera kao urbanim predajama/legendama s paranoidnom matricom, i to polazeći uglavnom od interpretacije paranoidnosti teorija zavjera koju je usustavio Jack Z. Bratich, kako sam i naslovno odredila temu istraživanja, otvaram teorijom/teorijama zavjera o nestanku leta MH370, koji

¹ Iz razgovora s multimedijalnim umjetnikom Borisom Demurom. Borisa Demura pritom posebno zanimaju umjetnici koji su bili članovi Fabijanskoga društva, s logom vuka u ovčjoj koži, u okviru čega ističe ulogu Georgea Orwella i Aldousa Huxleya, koji su iz navedenoga izvora uzimali podatke za svoje knjige – Orwell za *1984*. (1949) a Huxley za *Vrli novi svijet* (1932) (Icke 2011: 449–551). Umjetnik je u okviru svoje spiralne umjetnosti zapisivao tekstove-slike od 1999. godine, a 2013. godine (godinu dana prije smrti) ispisao je 3417 stranica-slika (usp. Boris Demur, prema Marjanić 2014: 410; Kipke 2015: 117).

je proglašen jednim od najvećih zrakoplovnih misterija svih vremena. Naime, izgleda da teorije zavjere, ako se promotre sve teorije zavjera vezane uz nestanak malezijskoga aviona MH370 s obzirom na to da unatoč svim sustavima nadzora i kontrole do danas (tekst dovršavam kasne jeseni 2016. godine) nije pronađen, jednom dijelu publike služe kao ono što je nekoć bila *mitološka (demonološka) predaja* (kategorija istinitosti onoga o čemu se kazuje) – danas i *glasina*, dok drugom dijelu publike (usmjerenom na teorije zavjera) služi kao *vjerovanje*, ili još prikladnije – kao *uvjerenje*.² U tome smislu teorije zavjera povezujem i s glasinama, odnosno kao što Milivoj Solar, koji je kod nas prvi istražio funkciju trača, ističe da mit pripada mitologiji, a “pojedini trač, uvijek je prepoznatljiv tek u nekoj cjelini tračeva, bolje rečeno ono što se najčešće naziva ‘glasinama’” (Solar 2008: 292). No, dok trač pripada individualnoj, pojedinačnoj sferi glasina (vezano uz jednu specifičnu osobu), teorije zavjera pripadaju glasinama vezanima uz paranoidnu matricu, što su konstruirali povjesničar Richard J. Hofstadter 1967. knjigom *Paranoidni stil u američkoj politici* (1967, prvotno je objavljen istoimeni esej u časopisu *Harper’s*) te, trideset godina kasnije, Robert S. Robins i Jerrold M. Post u knjizi *Politička paranoja i psihopolitika mržnje* (1997) (Bratich 2008: 4).

Jack Z. Bratich, profesor novinarstva i medijskih studija (Državno sveučilište New Jersey, Rutgers), u knjizi *Conspiracy Panics: Political Rationality and Popular Culture* (2008) ističe da teorije zavjere nisu samo pogrešne, lažne; one su ono što Christopher Hitchens naziva “čak ne i pogrešne” (*not even wrong*). Zbog toga su teorije zavjera “s onu stranu granice istine i laži, pogrešnosti, lažnosti (engl. *falsity*). One su *para* (iznad, izvan) *nos* (uma). One su paranoidne” (isto: 3).

Time termin *teorije zavjera* povezuje subordinirane konceptualne strategije (paranoidan stil, politička paranoja, konspirizam; engl. *conspiracism*) s narativima koji istražuju zavjeru (konspirologija, istraživanje zavjera, konspirativna priča/izvještaj; engl. *conspiratology, conspiracy research*,

² Pod kategorijom *vjerovanja* mislim na *fenomen* (zbog toga sam kao moto ovoga članka i navela Demurov konstativ o teorijama zavjera) kojim je Rudolf Otto u svojoj knjizi *Sveto* (1917) u okviru fenomenologije religije označio numinozno. Dakle, u ovome članku pod kategorijom *vjerovanja* ne mislim na žanrovsku odrednicu kojom se u folkloristici i etnologiji izjednačava *predaja* i *vjerovanje* s obzirom na to da se predaje temelje na vjerodostojnosti, vjerovanju u njihovu istinitost (dakako ako pripadam njihovoj publici, kao što je uostalom slučaj i s teorijama zavjera). Što se tiče žanrovskoga izjednačavanja *vjerovanja* i *predaja*, kako je to uostalom usustavljeno Radićevom *Osnovom u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, upućujem na radove Maje Bošković-Stulli (1975, 2006: 26–27), Ljiljane Marks (Lozica i Marks 2001) i Eveline Rudan (2006). Pritom Luka Šešo (2016) kao, primjerice, i Tihomir R. Đorđević (1953) postavljaju svojevrsnu dihotomiju između predaja i fenomena vjerovanja (Šešo 2016: 14–15); Tihomir R. Đorđević već i naslovno. Ukratko, u ovome tekstu slijedim Maussovo određenje *fenomena* vjerovanja: “Kad se kaže verovanje, to već znači privrženost čovjeka nekoj ideji, sledstveno tome, to znači i stanje osećanja i čin volje kao i fenomen ideacije” (Mauss 1982: 179). Iznimno mi je bitno i istraživanje kognitivnoga psihologa Brucea M. Hooda, koji je utvrdio da je od samoga početka naš um ustrojen tako da smatra da u svijetu postoje nevidljiva pravila, sila i bića te u okviru *biologije vjerovanja* ističe da nas nešto u našem biološkom ustroju navodi na *vjerovanje* (Hood 2010: 241).

conspiracy account/narrative) (Bratich 2008: 6). Pritom, dakako, razlikuje teorije zavjere od zavjera; dodatak *Oxford English Dictionaryju* tek je 1997. godine uveo termin *conspiracy theory* (isto: 2). Dakle, kao što razlikujemo zavjernika/icu, teoretičara/ku zavjera i zavjeru, tako pozicioniramo konspiratologa/inju (teoretičar/ka teorija zavjera) kao proučavatelja navedenih aktanata i činova.

Michel Chossudovsky, kanadski ekonomist i osnivač internetske stranice GlobalResearch.ca (Centre for Research on Globalisation), navodi jednostavnu no snažnu definiciju teoretičara/ke zavjere: "Teoretičar/ka zavjere dovodi u pitanje iskaze poznatih lažljivaca"³ (Chossudovsky 2015, http).

LET MH370 – JEDAN OD NAJVEĆIH ZRAKOPLOVNIH MISTERIJA

Vraćam se na kontekstualizaciju teorije/a zavjera o nestanku leta MH370, koji je proglašen jednim od najvećih zrakoplovnih misterija svih vremena. Naime, Boeing 777 (Malaysia Airlines Flight 370) s 227 putnika i 12 članova posade nestao je 8. ožujka 2014. godine na letu između Kuala Lumpura i Pekinga. Vjeruje se, kako navodi službena priča, da je avion pao u Indijski ocean, zapadno od obale Australije. Posljednji kontakt s kontrolorima leta imao je kada se nalazio 120 nautičkih milja od istočne obale malezijskog grada Kota Baru. Teorije zavjera, i to jedna njihova interpretacija od nekoliko desetaka vezanih uz nestali avion, povezuju sudbinu leta MH370, nestalog malezijskog aviona, i leta MH17 (Malaysia Airlines Flight 17), koji je 17. srpnja 2014. srušen iznad Ukrajine. S obzirom na to *paranoidno* spajanje sudbine tih dvaju aviona, prema čijem su scenariju MH370 i MH17 zapravo isti avion, zadržat ću se samo na navedenoj teoriji zavjere koju, naime, smatram najradikalnijom te je stoga i donosim. Dakle, prema toj teoriji, zrakoplov koji je srušen u Ukrajini zapravo je izgubljen, nestali MH370, a ne MH17 koji je letio iz Amsterdama do Kuala Lumpura.

Nadalje, teorija zavjere tvrdi da je MH370 otet i da je bio prisiljen sletjeti na poligon američke vojne baze Diego Garcia (u središnjem dijelu Indijskog oceana) kako bi bio namjerno srušen u Donjeckom. Sve su prema navedenoj teoriji izveli američki agenti. Naime, početkom pedesetih na tom je prostoru Velika Britanija provela etničko čišćenje stanovništva kako bi atol Diego Garcia mogla iznajmiti SAD-u za vojne svrhe (usp. "MH370 conspiracy theories", http). Teorija zavjere nadalje tvrdi da SAD pripisuje tu operaciju Rusiji (operacija pod lažnom zastavom; *false flag*) kako bi politički diskreditirala rusku Vladu.⁴ Dokazne matrice za navedene spekulacije bile su: "olupina

³ "Conspiracy theorist is someone who questions the statements of known liars."

⁴ Novinar Tomislav Krasnec zabilježio je kako su, s druge strane, ruski mediji širili tezu da je malezijski avion MH17 srušila ukrajinska vojska. "Jedna je od teza da su Ukrajinci mislili da je MH17 zapravo

pronađena u Ukrajini čini se da ima različite konfiguracije prozora od onih koje ima MH17 i da se malezijska zastava na strani trupa aviona ne nalazi na pravom mjestu. Drugi pak tvrde da su fotografije lažne” (“MH370 conspiracy theories”, [http](http://)).

No, ipak, nastavljaju dalje teoretičari zavjera koji podržavaju navedenu teoriju, američka vojna baza nalazi se blizu otoka Réunion (francuski otok u Indijskom oceanu) gdje je i pronađen dio nestaloga malezijskoga aviona. Skeptici pritom pridodaju vrlo jasnu formulaciju kako još uvijek nema potvrde da je riječ o nestalom MH370. Kao iznimnu vrijednost u teorijama zavjera, poput svih teorija zavjera koje propituju nestanak malezijskoga aviona, iščitavam subverzivne potencijale s obzirom na to da propituju strategije moći na vlasti (u ovom slučaju nekoliko vlada).

Teoretičar teorija zavjera (*conspiracy theory theorist*), odnosno *konspirolog* Matthew R. X. Dentith⁵ (2014) pokazuje da *vjerovanje* u određene teorije zavjere može biti racionalno te tako zaključak svoje knjige naslovljava “U obranu teorija zavjere”. Prema njegovim istraživanjima, teorije zavjera, koje su danas daleko popularnije nego u bilo kojem ranijem razdoblju, pripadaju *epistemologijskom polju vjerovanja* (Dentith 2014: 174, 176). Pritom ističe kako je i Lance deHaven-Smith, profesor emeritus na Državnom sveučilištu Florida, jednako tako branio *vjerovanje* u teorije zavjera, i u svojoj je knjizi *Conspiracy Theory in America (Teorije zavjere u Americi, 2013)*, utvrdio da su Popperov negativan stav prema teorijama zavjera jednako kao i politička analiza Lea Straussa utjecali na to da teorije zavjera nisu shvaćene ozbiljno u suvremenim interpretacijama (prema Dentith 2014: 177). U tome smislu prizivam svjetove *Gulliverovih putovanja*, negaciju akademštine, kojoj su u Gulliverovim svjetovima potrebni lupači kako bi se probudila iz vlastitih zaokupljajućih misli (Swift 1988: 212–216).

Spomenutu dramatičnost vjerovanja u teorije zavjera pojašnjava i etimologijski David Brion Davis u uvodu enciklopedije *Conspiracy Theories in American History (Teorije zavjere u američkoj povijesti, 2003)*, urednika Petera Knighta, koji jednako tako drži da teorije zavjera treba shvatiti ozbiljno (Knight 2003: 24), ističući latinski glagol *conspirare (zajedno disati)*, koji sugerira nešto što je dramatično i ukorijenjeno u prošlosti (Brion Davis, prema Knight 2003: 1).

predsjednički zrakoplov Rusije u kojemu je taj dan letio Vladimir Putin. U studenom 2014. godine državna ruska televizija objavila je navodnu satelitsku snimku na kojoj se vidi da ukrajinski vojni zrakoplov Su-25 ispaljuje projektil prema MH17, no ubrzo je otkriveno da je dio te snimke zapravo preslikani kadar sa servisa *Google Earth* iz 2012. godine” (Krasnec 2015: 13).

⁵ Matthew R. X. Dentith autor je knjige *The Philosophy of Conspiracy Theories (Filozofija teorija zavjera, 2014)*, u kojoj razlikuje zavjere koje su utvrdive (*warranted claims of conspiracy*) od lažnih teorija zavjera, a 2012. godine obranio je doktorsku disertaciju na temu epistemologije teorija zavjera.

Sudarsan Pattnaik, umjetnik pijeska, godinu dana nakon misterioznoga nestanka zrakoplova svojim radom postavlja pitanje “Gdje je malezijski avion MH370?” (Puri, Indija, 8. ožujka 2015.).⁶

TEORIJE ZAVJERA: POPULARNA I POLITIČKA MATRICA

Što se tiče malezijskoga aviona, koji još uvijek, unatoč svim sustavima nadzora, nije pronađen,⁷ vjerujem da je ponajbolji odgovor u našem kulturokrugu ponudio televizijski novinar Krešimir Mišak, izjavivši, u razgovoru povodom objavljivanja svoje knjige *Dečki, odjebite u skokovima: sve piše u novinama (... samo najvažnije ne)* (Zagreb, 2013),⁸ kako se u Hrvatskoj još uvijek može u novinama tu i tamo pročitati nešto o sastanku Kluba Bilderberg, no u Americi podaci o toj skupini više nisu dostupni jer su šefovi medijskih kompanija njezini aktivni članovi. Ili kao što je protuupitom istom prigodom odlično formulirao i teorije zavjera: “Okej, teorija zavjere, al’ reci gdje je nestao avion?” (Mišak 2014, http). Naime, navedeni je protuupit-performativ postavio povodom “nestanka” Boeinga 757, koji je (navodno) udario u Pentagon, napravio rupu od pet metara i nestao – nikada nije pronađen.

⁶ <http://www.microfinancemonitor.com/remembering-missing-mh370-one-year-after-search-continues/29448>.

⁷ Svibnja 2016. godine pronađen je dio krila nestaloga aviona u Mauricijusu, no još uvijek se ne zna kada, gdje i zašto je zrakoplov nestao. Usp. <http://europe.newsweek.com/malaysia-airlines-flight-mh370-wing-debris-found-mauritius-confirmed-be-part-507265?rm=eu>. O sudbini aviona Malaysia Airlines Flight 370 i Malaysia Airlines Flight 17 usp. https://en.wikipedia.org/wiki/Malaysia_Airlines_Flight_370, https://en.wikipedia.org/wiki/Malaysia_Airlines_Flight_17.

⁸ Riječ je o svojevrsnom nastavku knjige *Sve piše u novinama (... a ponešto i ne)* (2010).

Budući da se domaća folkloristika, etnologija i kulturna antropologija nisu interpretativno zaustavile na teorijama zavjera, apostrofiram sustavan rad Krešimira Mišaka, novinara znanosti, rock glazbenika i književnika znanstvenike fantastike, koji se kao *teoretičar teorija zavjera* bavi navedenom problematikom u, sada već kultnoj, TV emisiji *Na rubu znanosti* (HTV, od 2002. godine) kao, uostalom, i u svojim knjigama.⁹ Krešimir Mišak zaslužan je za dovođenje brojnih istraživača, znanstvenika na Hrvatsku televiziju, npr. prvi je ugostio američkoga istraživača i književnika Daniela Estulina kao istraživača o Klubu Bilderberg, a koji je o tom problemu govorio i u Europskom parlamentu 1. lipnja 2010. godine. Nažalost, njegovo gostovanje u Mišakovoj emisiji nije bilo medijski komentirano, a ni praćeno, očito u duhu neprihvaćanja novih ideja, kako je to komentirao redatelj Shaun Monson u filmu *Earthlings (Zemljani, 2005)* o neprihvaćanju novih društvenih pokreta – u ovom konkretnom slučaju riječ je o pokretu za prava životinja. Naime, ne/prihvaćanje novih društvenih pokreta, a jednako tako i interpretacija (u ovom slučaju tzv. teorija zavjera), obično prolazi tri faze – ismijavanje, žestoko protivljenje i prihvaćanje. I Leslie Kean u iznošenju službenih izjava generala, pilota i vladinih dužnosnika u vezi NLO-a navodi navedenu Schopenhauerovu trijadu (usp. Kean 2011: 23).

Koliko mi je poznato, jedini se iz domaće znanstvene paradigme sustavno bavio teorijama zavjera kao interpretativnim okvirom i pripovjednim obrascem koji politička zbivanja i političke procese objašnjava kao posljedicu smišljenih i naoko nepovezanih aktivnosti Nebojša Blanuša, docent na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, u knjizi *Teorije zavjera i hrvatska politička zbilja 1980–2007*. (2011). Blanuša dokazuje kako teorije zavjera nisu svojstvene samo, kako se često ističe, ekscentricima (usp. Blanuša 2011: 34),¹⁰ a prvenstveno su vezane uz politički kontroverzne događaje i procese. Pritom ističe kako ne iznenađuje da je akademski diskurs teoriju zavjere uglavnom smatrao neozbiljnim iskazom “i u svojim je analizama smještao u prostor između loše imitacije znanstvenih teorija i izraza političke paranoidnosti” (isto: 12). No, ono što Blanušu zanima jest “može li se na drukčiji način ozbiljno govoriti o teoriji zavjere, tj. u kojem smislu teorije zavjera mogu biti

⁹ Više o samom autoru usp. https://hr.wikipedia.org/wiki/Kre%C5%A1imir_Mi%C5%A1ak.

¹⁰ Pitanje skepse prema teorijama *novog i drukčijeg*, pogotovo u lokalnom kontekstu, dobro je apostrofirao Željko Kipke, koji u svojoj umjetnosti slikarskoga i tekstualnoga iskustva promovira da tzv. teorije zavjera itekako imaju svoju logiku, a u istraživanja hermeneutičkoga kruga slike i riječi kreće od njihova enigmatskoga prožimanja na razini prognostike tarot karata: “U tom kontekstu najgori su skeptični intelektualci iz takozvane znanstvene zajednice. S druge strane, svakodnevno se pojedinac može uvjeriti kako, primjerice, stvarne političke zavjere od prije četrdesetak godina imaju svoju logiku u vrijeme kada su se afere događale. Ne možete danas informacije držati na ledu. Dobar primjer je otmica talijanskog premijera Alda Mora od strane pripadnika Crvenih brigada. Brojni dokazi i priče o umiješanosti talijanskih tajnih službi u tu aferu čak su postale predmetom filmskih scenarija” (Kipke 2011, http). I Dentith, jednako tako, navodi da akademsko istraživanje o teorijama zavjera uglavnom proizlazi iz niše skepticizma (Dentith 2014: 172).

predmetom istraživanja” (isto), pri čemu izbjegava njihovo prihvaćanje kao činjenica, ali, jednako tako, izbjegava i svodenje teorija zavjera na fenomen moderne masovne histerije. Autor rabi i razlikovnu odrednicu između jednine i množine, koju sama zbog ekonomičnosti u ovom članku ne rabim: naime, pod jedninom misli na teorijsku kategoriju ili obrazac mišljenja s obilježjima zajedničkim većini teorija zavjera, a množina (*teorije zavjera*) odnosi se na empirijski utvrđive, konkretne teorije zavjere (isto).¹¹

Upravo navedena dva istraživanja, što se tiče lokalnoga konteksta, publicističko Krešimira Mišaka i znanstveno-političko Nebojše Blanuše (koji su pritom, zanimljivo je istaknuti, i kolege – Mišak je diplomirao na Fakultetu političkih znanosti, a Blanuša radi kao docent na istom fakultetu u vrijeme objavljivanja spomenute knjige) potvrđuju Arnoldovo mišljenje o tome kako su teorije zavjera kao metaforičko mišljenje povezane s popularnom i političkom kulturom (usp. Arnold 2008: 172).

Krešimir Mišak iz dugogodišnjeg novinarskog iskustva detektira načine funkcioniranja novinarstva u zapadnim zemljama, tvrdnjama poput one da su agencijske vijesti osnovane upravo zbog toga da novinari ne bi dolazili na lice mjesta i vidjeli, komentirali događaje. Isto tako, iznio je i mišljenje o tome zašto je moguće da emisija *Na rubu znanosti* opstaje na HTV-u kao nacionalnoj televiziji; naime emisija takvoga tipa nije moguća na RTL-u ili pak na Novoj TV, kao komercijalnim televizijama, gdje vlada korporativna stega (Mišak 2014, http). U tome smislu, Krešimir Mišak ističe kako je u tijeku informacijski rat gdje su na jednoj strani glavni mediji (dakako, tu uključuje i vlastito radno polje) kao glasnogovornici Kontrolnoga sustava, a na drugoj strani nalazi se *usmena predaja*, vlastita iskustva i zdrav razum (Mišak 2013: X). Jednako tako i Jonathan Vankin i John Whalen ističu dihotomiju u okviru navedenoga *informacijskoga cinizma* (usp. Sloterdijk 1992), te svoju knjigu o zavjerama otvaraju detekcijom Jima Hougana o postojanju dviju vrsta povijesti – diznijevske verzije, koja je sigurna, pročišćena, “toliko dostupna da je čovjek ne može izbjeći” i one druge povijesti – tajne, skrivene i neimenovane (Vankin i Whalen 2002: 11).¹² Tragom navedenoga spominjem i *Enciklopediju urota* (gl. urednik Thom Burnett), koja navodi da su istraživačko novinarstvo i teorije zavjera postali peti stalež, stalež zaštitnika slobode mišljenja i govora. Naime, Thom Burnett ističe kako se iz takvih teorija ponekad iskristaliziraju stvarne kriminalne urote, te da istraživačke metode

¹¹ Ističem segmente knjige u kojima se autor zadržava na strukturno-pripovjednim razlikama u svojim kiničkim i ciničkim teorija zavjera, dakle, jesu li kritički usmjerene prema vladajućim strukturama i dominantnoj ideologiji ili su na njihovoj strani (Blanuša 2011: 17). Opreku *cinizam vs. kinizam* autor preuzima iz Sloterdijkove knjige *Kritika ciničkoga uma* (1983).

¹² Riječ je o foucaultovskoj dihotomiji između podčinjenoga i službenoga znanja, pri čemu je podčinjeno znanje određeno kao povijesno znanje koje je diskvalificirano kao neadekvatno, naivno znanje (Bratic 2008: 7). O tome da mediji nisu pouzdani izvor informacija gotovo se kao internetski aforizam koristi podatak da je magazin *Time* 1938. godine odabrao Hitlera kao osobu godine.

teoretičara zavjera postaju oruđe suvremenoga istraživačkoga novinarstva. Među ostalim navodi kako je termin *teorije zavjera* problematičan te kao prikladniji termin ističe njemački termin *Verschwirungsmythos*, u značenju *mit o zavjeri* (*Enciklopedija urota* 2010: 20).

U tom kontekstu možemo spomenuti slučaj saborske zastupnice Mirele Holy, koja je 12. travnja 2010. postavila prvo zastupničko pitanje o *chemtrail-sima*, a pritom je to dokumentirala i brojnim činjenicama koje su joj dostavili sâmi piloti. Među ostalim, spomenuta je saborska zastupnica naglasila:

Ti su tragovi neuobičajeni zbog toga što iza sebe tvore kondenzacijske tragove u obliku X formacije te zbog toga što ostaju na nebu i po desetak sati. Iako prilikom izgaranja mješavine goriva i zraka u turbinama mlaznih aviona na visinama iznad 6000 metara nastaju kondenzacijski tragovi, odnosno kristali koji formiraju trag dug 15–30 dužina aviona, ti uobičajeni zrakoplovni tragovi nestaju i prestaju biti vidljivi već nakon nekoliko minuta, ovisno o tlaku i vremenskim uvjetima. (Mirela Holy, fragment prvog zastupničkog pitanja o *chemtrailsima* u Hrvatskom saboru)

Ukratko, pitanje o *chemtrailsima* još uvijek se u nekim *mainstream* krugovima tretira kao teorija zavjere o nekom nadmoćnom uništenju čovječanstva, koja vjeruje da nas iz tih tragova napadaju bakterije koje izazivaju infekcije, upalu pluća, mozga itd., odnosno kako daleko *pročišćenija, realnija verzija govori* – radi se o sustavima koji omogućavaju program HAARP (*High Frequency Active Auroral Research Program*). Upravo se na taj slučaj može primijeniti odrednica o teorijama zavjera Krešimira Mišaka: “Teorije urote su etiketa koja ništa ne znači. Kad god postaviš pravo pitanje, nećeš dobiti odgovor, nego ćeš dobiti etiketu” (Mišak 2014, http). Na isti način zadobivanja etikete zavjereničkoga diskursa tumači i Blanuša (2011: 12) što se dogodilo spomenutoj saborskoj zastupnici i to u nekim medijima (usp. “Dodatak” u ovome članku).

No, nedavno je postojanje programa HAARP javno priznato. Naime, američka civilna i vojna istraživanja u okviru toga programa koriste visokofrekventne radio valove za istraživanje gornjih dijelova Zemljine atmosfere. Program je ozbiljno povezan s temeljima prirodnih katastrofa poput potresa, poplava i vulkanskih erupcija. Ipak, u doba kada je David Icke¹³ pisao o HAARP-u kao

¹³ O tome da je Ickeova teorija zavjere senzacionalistička usp. Lewis i Kahn, http, 18. Za razliku od njih, Boris Demur u Ickevoj teoriji kao njezinu središnjicu prepoznaje kategoriju ljubavi. Odnosno, Demurovim određenjem: “David Icke dobro govori da se mržnjom ništa ne može riješiti jer se mržnjom slabi imunološki sustav; ljudi obolijevaju od brige, ljutnje, razočaranja i bijesa, što upravo odgovara vladajućoj strukturi. Potrebno je sve raditi u ljubavi, u pozitivnoj emociji koja jača imunološki sistem; tako sam u toj slici-tekstu naveo konkluziju s miroljubivim procesom svih slojeva i klasa. Na sveučilištima se uči samo djelomična povijest, ono što je službeno, a o tajnim društvima, tajnim fondacijama nema ni slova kroz cijelu povijest umjetnosti. Isto tako i opća povijest, koja se predaje na fakultetima, ne govori o tajnim druš-

novom obliku elektroničkoga rata (usp. *Enciklopedija urota* 2010: 345), sve činjenice su komentirane iz perspektive teorija zavjera. Naime, nekoliko je teorija o kemijskim tragovima: 1. ublažavanje efekata globalnoga zatopljenja, 2. kontrola vremenskih prilika kao oružje, 3. “pametna prašina” MEMS – *Mycro Electro Mechanical System*, gdje ta teorija uvodi narativ o razvitku nano-tehnologije, 4. WHAARP (*High Frequency Active Auroral Research Program*) –

istraživačko postrojenje za razumijevanje, simuliranje i kontrolu ionosferskih procesa koji bi mogli izmijeniti i poboljšati performanse komunikacijskih i nadzornih sustava. Niz od 180 antena podignut je i usmjeren u zrak da bi se stvorio fazni odašiljač IRI (Ionospheric Research Instrument), vrijedan oko 30 milijuna dolara. HAARP može usmjeriti energetski puls od 3.6 megavata kroz frekvencijsku propusnost između 2.8–10 MHz u ionosferu, a zatim promatrati učinke s odgovarajućom radarskom opremom. (*Chemtrails. Kemijski tragovi* 2010: 40–41)

Jednako tako, dok se devedesetih govorilo o SAD-u i njegovoj upletenosti u rat na Balkanu te su se “predaje” smatrale teorijama zavjera, a danas je itekako poznato da je SAD jako dobro naoštrio noževe (i sjekire) na Balkanu; naime, po završetku Hladnoga rata SAD je isplanirao raspad Jugoslavije koji je preciziran 31. listopada 1988. godine Memorandumom američkoga nacionalnoga obavještajnoga vijeća pod nazivom *Osjećaj zajedništva. Izvješće o Jugoslaviji (Sense of Community – Report on Yugoslavia)* (Madsen 2016, <http://Hayden> <http://>).

OD URBANIH PREDAJA/LEGENDI DO TEORIJA ZAVJERA: GLOBALNA PARANOJA

Profesor slobodnih umjetnosti na Montserrat College of Art u Beverlyju Gordon B. Arnold zamjećuje da su teorije zavjera globalan fenomen koji se naročito proširio nakon Drugog svjetskog rata (Arnold 2008: X), što, dakako, teorije zavjera povezuje s kontekstom Hladnoga rata, koji, s obzirom na daljnje sukobe Istoka i Zapada, nikada nije ni prestao bez obzira na rušenje Berlinskoga zida 1989. godine.¹⁴

tvima. Službena varijanta povijesti umjetnosti samo je djelomična i parcijalna. Kad sam počeo proučavati spiralnu art antropologiju, pokrenuo sam sâm svoj proces” (Boris Demur, prema Marjanić 2014: 410).

¹⁴ Kolumnist i filmski kritičar Richard Roeper u knjizi *Debunked! Conspiracy Theories, Urban Legends, and Evil Plots of the 21st Century* (2008) postavlja u paralelizam urbane legende i teorije zavjere, ali ih (i) naslovno žanrovski razlikuje.

Folklorist Jan Harold Brunvand, jedan od najpoznatijih teoretičara urbanih predaja/legendi, ističe da urbane predaje pripadaju podžanru folklornih priča, predajama u koje se za razliku od bajki vjeruje ili su vjerojatne, a za razliku od mitova postavljene su u nedavnu prošlost i uključuju ljudska bića, a ne bogove i polubogove.¹⁵ Međutim, u svojoj prvoj knjizi o urbanim legendama *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings* (1981), kojom je uveo u folkloristiku žanrovsko proučavanje urbanih legendi, ne navodi teorije zavjera.¹⁶ Upravo u tom segmentu, u navedenoj definiciji Barkun utvrđuje da se priroda teorija zavjera može ilustrirati i urbanim predajama (Barkun 2003: 10–11).¹⁷ Upućujem na kritički osvrt folkloristice Linde Dégh na Brunvandovu odrednicu urbanih predaja. Naime, Dégh ističe da su legende/predaje *uvijek* suvremene s obzirom na doba kada su pripovijedane (Dégh 2001: 90, 92) te da se suvremene legende/predaje očituju kao manifestacije tradicijskih legendi/predaja (isto: 91), što je blisko tumačenju Milivoja Solara predaje, odnosno “mita o letećim tanjurima” (Solarova sintagma).

Pritom, istina, Linda Dégh ne spominje teorije zavjera, no ipak upućuje na predaje čiji sadržaj nosi matricu zavjera pa tako navodi neke sadržaje bliske teorijama zavjera kao npr. invaziju vanzemaljaca, prijeteće zavjere protiv običnih građana koje provodi moćna interesna grupa ili vlada (isto: 126, 131) i navedene sadržaje povezuje s glasinama (engl. *rumor, gossip, hearsay*) (isto: 127–128).

U tome smislu, teorije zavjera možemo pratiti kao vremenski nastavak demonoloških/mitoloških predaja, odnosno urbanih predaja, i to onoga segmenta urbanih predaja koje su u Brunvandovim knjigama poznate kao motiv *nepoznati leteći objekti* (koji Milivoj Solar određuje kao *mit o letećim tanjurima*),¹⁸ na što se nadovezuje matrica o otmicama, a zatim i matrica teo-

¹⁵ U istraživanju tzv. urbanih predaja Linda Dégh smatra da su folkloristi/ce naučili kako kontekstualizirati, ali da su pritom izgubili folklorističku nišu te da su ušli u područje sociologije i društvene psihologije, čime su premjestili interes proučavanja od *teksta* prema kontekstu – *glasinama*. Tako ih zanimaju kao sociologe i društvene psihologe glasine o napadu na vladu, zavjere protiv vlade i obrnuto, vladine teorije zavjera protiv običnih građana. Nadalje, pridodaje da sociolozi u tome smislu nisu zainteresirani za proučavanje načina stvaranja takvih predaja, teorija zavjera, rad fantazije i pogled na svijet koji se očituju u glasinama i legendama (isto: 32). U tom kontekstu smatram da je itekako dobrodošlo inter-, multi-, transdisciplinarno ujedinjenje sociološkoga, psihološkoga i folklorističkoga pristupa u proučavanju teorija zavjera s obzirom na njihovu ukorijenjenost u političkoj sferi. Što se tiče glasina, i Patricia A. Turner jednako tako urbane predaje/legende povezuje s glasinama (Barkun 2003: 11).

¹⁶ Ne navodim dugu povijest žanra urbanih predaja koja je začeta u zbirkama Paula Sébillota, Arnolda van Gennepa i Willhelma Mannhardta (usp. Dégh 2001: 90).

¹⁷ Michael Barkun, profesor emeritus političkih znanosti (Maxwell School – Sveučilište Syracuse), istražuje vjerovanja u zavjere (engl. *conspiracy beliefs*) i pritom ih postavlja, u okviru vlastitih negativnih stavova prema teorijama zavjera, u kontekst milenarizma (Barkun 2003: 1–2).

¹⁸ Zamjetno je da su te predaje bliske matrici npr. vilinskih otmica u demonološkim/mitskim predajama (*belief legend*) (usp. Ellis 1997: 496). Milivoj Solar u navedenim se interpretacijama zaustavlja na matrici o “susretima treće vrste” i interpretativno ne ulazi u tzv. teorije zavjere o Hladnom ratu (usp.

rija zavjera o tome da je otmice inicirala američka vlada (Chris Carter, *The X-Files*, 1993–).¹⁹ Naime, ufologiju, tj. viđenja letećih tanjura možemo uzeti kao prijelaz od urbanih priča/predaja/legendi prema teorijama zavjera. Vidljivo je da se Brunvald u navedenoj knjizi zaustavlja na viđenjima letećih tanjura, aeronautičkih incidenata, međutim ne ide dalje u istraživanje teorija zavjera za čiju odrednicu možemo postaviti kao kontekst paranoju, gdje paranoju možemo interpretirati, pozivajući se, dakako, na Freuda, kao stanje obmane.

Gordon B. Arnold u knjizi o teorijama zavjera na filmu, televiziji i politici utvrđuje da su od kraja Drugog svjetskog rata, u kontekstu američke popularne i političke kulture, teorije zavjere prošle kroz tri stupnja.

U prvom su stupnju proizašle iz paranoje, straha i tjeskobe; riječ je o vanjskoj prijetnji Sovjetskoga Saveza kao i mogućnosti nuklearnoga uništenja, a filmske reprezentacije prepoznaje u sljedećim filmovima: *Big Jim McLean* (Edward Ludwig, 1952), *Invasion of the Body Snatchers* (Philip Kaufman, 1978) i *The Manchurian Candidate* (Jonathan Demme, 2004).

Druga faza pokazuje da su se teorije zavjera transformirale od izraza straha i paranoje prema cinizmu. To se dogodilo s pomakom od vanjskoga neprijatelja prema unutarnjim prijetnjama, što potvrđuju sljedeći filmovi: *Seven Days in May* (John Frankenheime, 1964), *All the President's Men* (Alan J. Pakula, 1978), *Capricorn One* (Peter Hyams, 1977), *Rambo* (filmska serija), *Silkwood* (Mike Nichols, 1983) te *Close Encounters of the Third Kind* (Steven Spielberg, 1977).

U trećoj fazi, od devedesetih godina, nije više riječ o cinizmu, nego i o osjećaju nezadovoljstva jednim dijelom američkoga društva i politike, što potvrđuju sljedeće filmske reprezentacije: *JFK* (Oliver Stone, 1991), *The X-Files* (Chris Carter, 1993–), *The Truman Show* (Peter Weir, 1998) i *The Matrix* (Lana i Lilly Wachowski, 1999) (Arnold 2008: 170–171). Tome možemo pridodati najnoviji film *Snowden* (2016) Olivera Stonea, koji demonstrira da nema teorija zavjera kao što to otvoreno tvrdi Edward Snowden, da u ratu protiv terorizma nije riječ o ratu protiv terorizma, već o američkoj gospodarskoj nadmoći nad ostatkom svijeta (Stone 2016: 57). Napominjem da, za razliku od Gordona B. Arnolda, paranoju određujem kao *ethos* teorija zavjera, slijedeći u tome apsolutno određenje paranoidnosti teorija zavjera kako je to učinio Jack Z. Bratich, čiju odrednicu globalne paranoje teorija zavjera i uvodno apostrofiram u ovome članku.

Dakle, područje prožimanja teorija zavjera i urbanih predaja iščitavam u pričama o nepoznatim letećim objektima. Kao što Gordon B. Arnold navodi,

Solar 2008: 339–352); naime, ne otvara pitanje zbog čega se prvi susret s NLO-om dogodio upravo 1947. godine.

¹⁹ U kontekstu američke folkloristike Richard M. Dorson takve je priče prvotno nazvao gradske predaje (*city legends*), a kasnije je koristio druge nazive – *urban belief tales*, *modern legend* i od 1968. godine – urbane predaje (*urban legends*) (Ellis 1997: 496).

nova maska za zavjere bili su leteći tanjuri kao i filmovi znanstvene fantastike na tu temu pedesetih godina. Naime, zamjećuje kako se krajem četrdesetih godina, u kontekstu hladnoratovskoga sukoba, pojavilo nekoliko senzacionalističkih vijesti koje su imale izraziti utjecaj na američku kulturu. Bile su to priče, glasine o letećim tanjurima, koje se u početku nisu povezivale s tzv. komunističkim prijetnjama; tek je kasnije utvrđeno da su ti izvještaji bili duboko povezani s klimom straha i tjeskobe zbog mogućeg nuklearnog rata (isto: 28). Tako Michael Barkun inicijaciju teorija zavjera iščitava u ufologiji (Barkun 2003: 80).

U kontekstu poveznice teorija zavjera i urbanih legendi, ali, jednako tako, i mitoloških/demonoloških predaja, teorije zavjera mogu se interpretirati kao suvremena inačica drevnih mitova u kojoj su čudovišta i bogove s Olimpa ili iz Valhalle zamijenili vanzemaljci i iluminati iz Washingtona i Buckingham-ske palače (*Enciklopedija urota* 2010: 20). Naime, teorije zavjera (kao urbane predaje s paranoidnom matricom) u tome smislu, kao ujedno i urbane predaje/legende, nastavljaju segment mitskih/demonoloških predaja, ali u suvremenom kontekstu novih *polja* (u Bourdieuovu određenju *polja*).

Što se pak tiče odrednice vjerovanja, očito je da se radi o zbiljskom vjerovanju pojedinaca (usp. Mauss 1982: 179; Šešo 2016: 14–15) koji svoje postupke upravljaju prvenstveno zbog samog vjerovanja u navedene priče, što možemo oprimjeriti brojnim internetskim stranicama o teorijama zavjera vezanima uz prethodno spomenuti nestali avion.

Kao prilog navodim dva zapisa o aeronautičkim incidentima s portala www.misterije.org,²⁰ dakle, iz lokalnoga konteksta (s obzirom na to da se ufologija obično uzima kao začetak teorija zavjera unutar popularne kulture, kako je to zamijetio Gordon B. Arnold),²¹ pri čemu prvi zapis o aeronautičkom incidentu (u formi memorata) očekuje od drugih korisnika toga portala detektiranje onoga što je vidio.

NLO, Miroslav Hundak, 4. prosinca 2000.

Videnje na nebu crvene točkice koja se kretala vraški brzo od juga prema sjeveru [...]. Osobno ne vjerujem u to da vanzemaljci lete okolo i rade kojekakve zračne akrobacije ili da Ameri tu testiraju ikakvu mašineriju. Ne vjerujem u teoriju zavjere i slične paranoje, i iako postam ovo na net, očekujem suvisle prijedloge o tome što bi to bilo što sam ja vidio.²²

Na istom je portalu Mirko Petričević podijelio iskustvo (isto tako u formi memorata) kako je 21. rujna 2002. vidio NLO.

²⁰ Nažalost, taj portal više ne postoji. Oba sam zapisa pročitala 25. travnja 2005. godine.

²¹ Dakako, začetak je teorija zavjera daleko dublji; vezan uz početke povijesti čovječanstva i njegove paranoidnosti.

²² <http://www.misterije.org/iskustvo.asp?id=1>

NLO iznad Kozjaka, Mirko Petričević, 29. rujna 2003.

Izgledao je poput trokuta jednim svojim vrhom okrenutim prema tlu. Bio je na otprilike 10 svojih visina iznad tla i lagano se kretao od istoka prema zapadu, iako je vjetar puhao u suprotnom smjeru.²³

PREMA ZAKLJUČKU: ZNANJE I/ILI KONTRAZNANJE

Zaključno i autointerpretacijski navodim, a prema sugestiji jednoga recenzenta/ice, da sam kao metodu istraživačkoga rada koristila *metodu studije slučaja* (slučaj nestaloga malezijskoga aviona, kao i slučaj saborskoga pitanja o *chemtrailsima* koje je u Hrvatskom saboru prva postavila Mirela Holy, što sam dokumentirala u “Dodatku” dvama pitanjima); zatim *metodu intervjuiranja* (u “Dodatku”, a i nastavak će istraživanja počivati na istraživanju teorija zavjera u umjetničkoj praksi – i to s naglaskom na konceptualnu paradigmu na domaćoj sceni); i, završno, koristila sam *komparativnu metodu* statusa teorija zavjera u političkoj i popularnoj matrici. Naime, publicističko istraživanje Krešimira Mišaka i znanstveno-političko Nebojše Blanuše, kao što sam već apostrofirala, potvrđuju Arnolodovo mišljenje o tome kako su teorije zavjera kao metaforičko mišljenje povezane s popularnom i političkom kulturom, što ću u nastavku istraživanja dokumentirati razgovorima s konceptualnim umjetnicima, s obzirom na to da je taj modus mišljenja (Tomislav Gotovac ga je odredio sintagmom *Paranoia View Art*) proširen i u sferi lokalne prakse konceptualne umjetnosti.²⁴ Ujedno, *komparativnu metodu* koristim u sučeljavanju teoretiziranja o paranoidnosti teorija zavjera gdje, za razliku od Gordona B. Arnolda, paranoju (uostalom kao većina teoretičara/ki teorija zavjera) određujem kao *ethos* teorija zavjera, slijedeći u tome određenje paranoidnosti teorija zavjera Jacka Z. Braticha. Pritom sam naglasak stavila na subverzivne teorije zavjera koje ispituju strategije moći na vlasti, dakle, na *kiničke* teorije zavjere koje su kritički usmjerene prema *cinizmu* dominantne ideologije (Blanuša 2011: 17).

²³ <http://www.misterije.org/iskustvo.asp?id=24>

²⁴ U tome smislu u nastavku istraživanja svakako ću se pozvati na razgovore s umjetnicima iz lokalne suvremene umjetničke prakse npr. s Tomislavom Gotovacem a.k.a. Antoniom G. Lauerom (1937.–2010.), Borisom Demurom (1952.–2014.) i Željkom Kipkeom (r. 1953.), koji u svojim konceptualnim djelima primjenjuju teorije zavjera, odnosno one im služe kao svojevrsna platforma stvaranja. Tako npr. već spomenuti Željko Kipke, jednako kao i Gotovac i Demur, u svim društveno-političkim elementima iščitava prisutnost teorija zavjera pa tako i u zastavi EU, koja je objedinila plavu i žutu boju, kao “tipičnu masonsku kombinaciju, rekli bi poklonici teorija zavjere” (Kipke 2011, [http](http://www.kipke.com)). Tako je njegova treća retrofuturistička izložba *Pozdrav iz Zagreba* (Galerija Ulrich, Zagreb, 2011.) diskretna posveta fantastičnim zavjerama, posebno onim njihovim dijelovima koje bi teško bilo osporiti (Kipke 2011, [http](http://www.kipke.com)). Naime, polaziti ću od umjetničke prakse slijedeći jednostavnu misao Malinowskog, koji je u suodnosu mita i rituala ponudio logičko rješenje poput Kolumbovog jajeta: dakle, ako želimo saznati što mit znači, moramo pitati onoga tko mitu izravno vjeruje (Solar 1998: 105).

Usporedo s objavljivanjem brojnih studija o teorijama zavjera objavljuju se i brojne publikacije o njihovim negacijama, kao što je npr. knjiga Damiana Thompsona pod nazivom *Kontraznanje s podnaslovom Kako smo podlegli teorijama zavjere, nadriliječništvu, pseudoznanosti i kvazipovijesti*. Taj teoretičar teorije zavjera određuje kao kontraznanje, dezinformacije upakirane kao činjenice, “i to tako vješto da 21. stoljeću predstoji pandemonija lakovjernog razmišljanja” (Thompson 2009: 11).

Zamjetno je pritom da se knjige o teorijama zavjera dijele na one koji su znanstvene i neznanstvene. Na primjer, knjiga *Klub Bilderberg i Trilatera: oni koji upravljaju svijetom* Domenica Mora, talijanskoga sociologa lijeve orijentacije, određena je na hrvatskom tržištu kao prva znanstveno utemeljena studija²⁵ o te dvije moćne organizacije koje “utječu na svakodnevni život ogromnog broja ljudi diljem cijelog svijeta”. Cinizam istine pokazuje da je teorija o postojanju Kluba Bilderberg godinama diskreditirana kao teorija zavjere. No, krajem lipnja 2011. godine mediji su potvrdili postojanje redovitoga tajnoga sastanka Kluba Bilderberg nakon sastanaka u St. Moritzu kada je Klub objavio popis sudionika. Npr. Estulin smatra da je Klub Bilderberg svjetska vlada u sjeni, posljednji izdanak uskoga oligarhijskoga kruga koji gospodari svijetom neprekidno od Mletačke Republike ili, pak, očitovanje sljedbe iluminata, a Moro smatra da je riječ o pojednostavljenim pristupima koji “banaliziraju i umanjuju u konačnici mnogo složeniju pojavu vezanu uz postojanje grupacije poput Bilderberga i Trilateralne komisije ili pak organizacija elita u doba globalizacije” (Moro 2014: 7). No, u konačnici stvar je ista jer činjenica jest da postoji organizacija elita, a Moro o toj temi zaključuje vrlo slično kao i Estulin, koji je, uostalom, o tom problemu govorio u Europskom parlamentu: “Između kraja srednjega vijeka i početka modernoga doba utvrđena je promjena u tim elitama, a one su sve internacionalnije i međusobno sve povezanije, nešto poput staroga europskog plemstva s kojima su se uistinu često spajale” (isto).

Završno, možemo reći, primjenjujući Barthesovu analizu građanskoga mita, da teorije zavjera, koje dolaze is strukture Vlasti (a koje Blanuša određuje kao *ciničke* teorije zavjera), možemo promatrati kao retoričku figuru cjepiva (Barthes 1979: 263); riječ je o retoričkoj figuri kojom se priznaje manje zla kako bi se prikrilo osnovno zlo. A nekropolitika uvijek mora prikrivati osnovno zlo, tako da ćemo u 21. stoljeću sve više biti medijski prekriveni *ciničkim* teorijama zavjera koje ponekad djeluju i kao političke, novinarske, medijske injekcije (odnosi se na *mainstream* medije). Nekropolitika prema

²⁵ Za razliku od navedene dihotomije, Gordon B. Arnold (2008: 173) uvodi kvalitativniju kategoriju – ozbiljne i neozbiljne knjige o teorijama zavjera. Cinična podjela na znanstvene i “ne-znanstvene” knjige koje se bave teorijama zavjera, u skladu s navedenim odrednicama knjige Domenica Mora, podrazumijevala bi da je istraživanje Davida Estulina, koji je kao istraživački novinar ugrozio i vlastiti život i koji je prvi temeljito istražio postojanje Kluba Bilderberg, navodno neznanstveno.

vlastitoj logici kapitala i ponerologije i, dodao bi Demur, akumuliranju nesreće koje se pretače na sve organizme društva, nastoji postići paranoidnu situaciju u kojoj više neće biti moguće razlikovati istinu od neistine, kao što se više ne razlikuje ni dobro ni zlo, primjerice kao u slučaju postavljanja žilet-žice na granici Slovenije i Hrvatske te Mađarske i Hrvatske u jeku humanitarne i izbjegličke krize. Nekoliko mjeseci nakon postavljanja žilet-žice, točnije nekoliko dana prije Uskrsa 2016. godine, na hrvatsko-slovenskoj granici odjednom su je predstavnici slovenske policije počeli uklanjati, s najavom kako će umjesto te konclogorske žice postaviti panelnu ogradu koja će, kao što su neki isticali, “izgledati pristojnije” i neće ubijati tzv. divljač. Ta konclogorska žilet-žica političarima je bila normalna.

Naomi Klein u knjizi *Doktrina šoka* navodi da zavjere nisu potrebne; naime, ističe kako je bujica katastrofa prouzročila da su ljudi diljem svijeta (konačno) shvatili kako bogati i moćni smišljaju katastrofe kako bi ih mogli iskoristiti.²⁶ Tako srpnja 2006. godine nacionalna anketa provedena među državljanima SAD-a otkriva da trećina ispitanika vjeruje da je Vlada umiješana u napade 11. rujna ili da nije učinila ništa čime bi ih spriječila jer je željela da SAD zarati s Bliskim istokom. Nadalje, među brojnim primjerima, na Šri Lanki je, navodi Naomi Klein, slušala teorije da je tsunami pokrenuo niz podvodnih detonacija koje je izveo SAD kako bi mogao poslati vojsku u jugoistočnu Aziju i dobiti potpun nadzor nad tamošnjom ekonomijom. Naravno sve to za posljedicu ima terorističke reakcije, pa tako npr. istraživanje provedeno 2007. godine otkriva da se broj terorističkih napada od početka rata u Iraku sedmerostruko povećao (Klein 2008: 419). Naomi Klein zaključuje da dok se adut zarade u devedesetima skrivao u snovima o otvorenom, malenom planetu bez granica, istu tu ulogu u novom tisućljeću igra noćna mora prijetećih, utvrđenih zapadnih kontinenata pod opsadom džihadista i ilegalnih useljenika (isto: 420–421, usp. Grupp 2007).

Odnosno, kao što je to utvrdila Ana Maskalan u svojoj knjizi o utopijama i utopizmu, danas su od utopija daleko popularnije distopije, kataklizmičke prijetnje čovječanstvu, te se popularna opčinjenost distopijskim sadržajima može protumačiti nuđenjem kratkotrajnog uzbuđenja, što je odrednica konzumerizma, ali i nečim daleko opasnijim; naime, Ana Maskalan u tome jednako tako prepoznaje sijanje kulture straha i odustajanje od utopija (2015: 202–212). Douglas Kellner u iščitavanju kritičke paranoje u seriji

²⁶ Uostalom, dovoljno je samo međusobno povezati političke aktualije, upravo kao što je to nedavno učinio povjesničar umjetnosti, filozof Boris Groys: “Danas živimo pod iluzijom mira i slobodnoga tržišta kao što se živjelo krajem 19. stoljeća, prije Prvog svjetskoga rata. Naš sadašnji način života vrlo je sličan drugoj polovici 19. stoljeća: masovna kultura, zabava umjesto visoke kulture, terorizam, zanimanje za seksualnost, kult *celebrityja*, otvoreno tržište itd. Prije pojave imperijalne Njemačke svi su na Zapadu vjerovali da je riječ o zanimanju za kapitalizam, iako su u Njemačkoj svi znali da se radi o pripremama za rat. I to je upravo ono što će se dogoditi u doglednoj budućnosti” (Groys 2013, http).

*Dosjei X*²⁷ ističe kako je šezdesetih i sedamdesetih cvao javni diskurs vezan za teorije zavjera u američkom društvu i politici da bi se filmovi o političkim zavjerama ponovo snažno vratili devedesetih te “poticali paranoičan osjećaj da je politička moć izvan dosega običnih građana i demokratskih političkih procesa” (Kellner 2009: 322).

I to nije kraj... jer kao što kaže filozof Harry Frankfurt u ogledu *O kenjaži (On Bullshit)* (2005) –

Ne može se lagati ako se ne zna istina. (prema Thompson 2009: 22)²⁸

Osim toga, na portalu Index.hr od 23. srpnja 2016. vrlo često se kao glavni link javlja naslov “Stvarni uzroci eksploatacije onkraj teorije o iluminatima”, gdje se kao dva apokaliptična kraja nude ili nuklearni rat ili pak globalno zatopljenje, kao što to upečatljivo u svome članku od 23. kolovoza 2016. godine piše Eric Zuesse.

DODATAK: DVA PITANJA MIRELI HOLY, TADAŠNJOJ SABORSKOJ ZASTUPNICI (ZAGREB, HRVATSKI SABOR, 2010.)²⁹

S. M. *Na koji su način Vaše zastupničko pitanje o chemtrailsima u Saboru dočekali kao pitanje o tzv. teorijama zavjera te koliko su Vas mainstream mediji/novinari/novinarke isto tako prozvali, stigmatizirali za uvođenje tzv. teorije zavjere u Sabor/sabornicu?*

Mirela Holy: *Zastupničko pitanje o chemtrailsima (u prilogu)³⁰ uputila sam Vladi Republike Hrvatske premijerke Jadranke Kosor u travnju 2010. godine*

²⁷ Tvorac serije, Chris Carter, istaknuo je kako većina Amerikanaca vjeruje “kako vlada ne radi u najboljem interesu američke javnosti” i primijetio je da sloboda serije *Dosjei X* u kritiziranju FBI-ja “nema toliko veze s protivljenjem miješanju države u osobne i društvene stvari u SAD-u nego sa smrću J. Edgara Hoovera”, odnosno nadalje njegovim riječima: “Ako ste u njegovo doba kritizirali FBI, to ste činili na vlastitu odgovornost. Proglasili bi vas državnim neprijateljem broj jedan” (Chris Carter, prema Kellner 2009: 344).

²⁸ Jedan od načina na koji je holivudski film (u doba socrealizma kod nas) propagirao vlastitu “istinu” dokumentiran je npr. u filmu *Tulsa* (Stuart Heisler, 1949) kada se pri kraju filma navodi kako naftne kompanije danas/tada (vrijeme snimanja filma – 1948.–1949.) provode ekološku zaštitu, odnosno da se nakon katastrofe na naftnoj platformi u Oklahomi, koja se dogodila dvadesetih godina prošloga stoljeća, katastrofa takvih razmjera (navodno) ne može ponoviti.

²⁹ Krešimir Mišak u cijelosti prenosi informirano pitanje bivše saborske zastupnice Mirele Holy i pritom donosi i odgovor na navedeno pitanje tadašnje premijerke Jadranke Kosor (Mišak 2013: 390). Pisac i novinar Davor Sahuna taj je odgovor Vlade ironijski formulirao trima jednostavnim konstativima: “*Vlada do sada nije bila upoznata s fenomenom chemtrailova; 2. Vlada za sada ne raspolaže rezultatima učinka ovog uznemirujućeg fenomena; 3. Vlada za sada niti nema namjeru ispitati o čemu se radi*” (Davor Sahuna, prema Mišak 2013: 391).

³⁰ Sve što je u odgovoru određeno deiksom “u prilogu” dostavila mi je mailom Mirela Holy kao potvrdu vlastitih argumenata.

na inicijativu većeg broja zabrinutih građanki i građana, između ostalih i skupine sportskih pilota (dokument *Chemtrails* koji sam primila od pilota je u prilogu). Građani su mi se obraćali kao zastupnici jer su bili uznemireni pojavom učestalih neobičnih kemijskih tragova koje u posljednjih desetak godina na nebu ostavlja sve veći broj naizgled civilnih zrakoplova prilikom preleta hrvatskim zračnim prostorom. Vlada RH odgovorila je pristojno i korektno na moje zastupničko pitanje sredinom svibnja 2010. godine (dokument u prilogu), dakle Poslovnikom Hrvatskog sabora u predviđenom roku. Smatram da je odgovor bio zadovoljavajući jer s količinom dostupnih informacija u mojem pitanju Vlada Republike Hrvatske nije ni mogla odgovoriti na drukčiji način, a nadležno tijelo – Agencija za civilno zrakoplovstvo, vidljivo je iz odgovora, do tada nije zaprimila nijednu konkretnu prijavu građana s točnim lokacijama i vremenom spornih preleta. U tom smislu smatram da se ne može govoriti o tome da je Vlada Republike Hrvatske (koju je u tom trenutku vodila premijerka Jadranka Kosor koja je i potpisala odgovor na zastupničko pitanje) na bilo koji način tretirala moje zastupničko pitanje o *chemtrailsima* kao pitanje o tzv. teorijama zavjere. Upravo suprotno, u odgovoru stoji, citiram:

U ovom trenutku ne može se ni potvrditi niti negirati moguće tragove *chemtrailsa* u zračnom prostoru Republike Hrvatske, s obzirom na to da ne postoje pouzdane informacije o njihovoj pojavi. Naime, kada bi postojao konkretni dokaz da je u zračnom prostoru Republike Hrvatske uočena pojava *chemtrailsa*, vrlo lako bi se utvrdilo koji avion je što ispuštao i u koju svrhu, a mogle bi se i poduzeti mjere da se u budućnosti zabrani prelet takvih zrakoplova. U tom smislu, svaka dojava o pojavi *chemtrailsa* treba biti dokumentirana datumom, točnim vremenom i lokacijom uočenog traga, kako bi se prema planovima letenja ustanovilo koji i čiji je avion ostavljao tragove na nebu. Bez takvih konkretnih podataka i dokaza o pojavi *chemtrailsa* ne može se ni proučavati njihov utjecaj na zdravlje i život građana Republike Hrvatske.

Potpuno drukčiji tretman ovo je moje zastupničko pitanje dobilo u medijima. Mediji su u pravilu ovo pitanje koristili kao platformu za napad na mene kao na neozbiljnu političarku, teoretičarku zavjere koja se bavi suludim teorijama, umjesto da se bavi “ozbiljnim” političkim temama. Činjenicu da sam postavila zastupničko pitanje na ovu temu Vladi RH na inicijativu većeg broja građana tumačili su mojim sudjelovanjem u širenju teorija zavjere, iako nikada ni u jednom istupu nisam zauzela mišljenje o ovom fenomenu, kao ni o mogućim razlozima pojave ovog fenomena. Upravo suprotno, uvijek sam govorila da javnost ima pravo na transparentnu i preciznu informaciju i objašnjenje, ne samo ovog fenomena već bilo koje pojave. U suprotnom, smatram, javljaju se teorije zavjere koje smatram izuzetno štetnima za društvo te načinom na koji hegemonijske strukture izbjegavaju odgovore na mnoga pitanja.

Prilično je ironično da su u sedmom sazivu Sabora, dakle nakon mog pitanja, pitanje Vladi premijera Zorana Milanovića o *chemtrailsima* postavili i zastupnici Hrvatskih laburista koji nikada nisu bili medijski secirani kao teoretičari zavjere, za razliku od mene.

S.M. I kao drugo, posljednje pitanje: koliko se narativne strategije teorija zavjera podudaraju s taktikama spinova...

Mirela Holy: Po mojem mišljenju prilično se podudaraju jer su način na koji hegemonijske strukture održavaju poredak. U pravilu se kod teorija zavjera radi o tehnici govorenja u pogrešnom krugu te o metodi prikrivanja po vlast negativnih vijesti.

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Arnold, Gordon B. 2008. *Conspiracy Theory in Film, Television, and Politics*. Westport, Connecticut, London: Praeger.
- Barkun, Michael. 2003. *A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Los Angeles: University of California Press, Berkeley. [<https://doi.org/10.1525/california/9780520238053.001.0001>]
- Barthes, Roland. 1979. *Književnost – mitologija – semiologija*. Beograd: Nolit.
- Blanuša, Nebojša. 2011. *Teorije zavjere i hrvatska politička zbilja 1980. – 2007*. Zagreb: Plejada.
- Bošković-Stulli, Maja. 1975. "Narodna predaja-Volkssage – kamen spoticanja u podjeli vrsta usmene proze". U Maja Bošković-Stulli. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost, 121–136.
- Bošković-Stulli, Maja. 2006. *Priče i pričanje. Stoljeća usmene hrvatske proze*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bratich, Jack Z. 2008. *Conspiracy Panics. Political Rationality and Popular Culture*. Albany: State University of New York Press.
- Brunvand, Jan Harold. 2003 [1981]. *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends and Their Meanings*. New York, London: WW Norton/Company.
- Chemtrails. Kemijski tragovi*. 2010. file:///C:/Users/Suzana/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/Content.Outlook/JHFB00A1/Chemtrails.pdf (pristup 23. 8. 2016.).
- Chossudovsky, Michel. 2015. "What is a Conspiracy Theory? What is the Truth?". Dostupno na: <http://www.globalresearch.ca/what-is-a-conspiracy-theory-what-is-the-truth/5429344> (pristup 1. 8. 2015.).
- Dégh, Linda. 2001. *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Demur, Boris. 2005. *Tako sam postao spiralna ideja u magli i košmaru iluzija*. Zagreb: Horetzky.
- Dentith, Matthew R. X. 2014. *The Philosophy of Conspiracy Theories*. New York: Palgrave MacMillan. [<https://doi.org/10.1057/9781137363169>]
- Đorđević, Tihomir. 1953. "Veštica i vila u našem narodnom verovanju i predanju. Vampir i druga bića u našem narodnom verovanju i predanju". *Srpski etnografski zbornik* 66. (Odeljenje

- društvenih nauka, Drugo odeljenje, Život i običaji – Knjiga 30). Beograd: Srpska akademija nauka.
- Ellis, Bill. 1997. "Legend, Urban". U *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music, and Art*. Thomas A. Green, ur. Santa Barbara i dr.: ABC-CLIO, 495–497.
- Enciklopedija urota. Enciklopedija teorija zavjere*. 2010. Thom Burnett, ur. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Groys, Boris. 2013. "Remembrance of Things Past. An Interview with Boris Groys". (Interviewed by Ross Wolfe). *Platypus Review* 54. Dostupno na: <http://platypus1917.org/2013/03/01/remembrance-of-things-past-an-interview-with-boris-groys/> (pristup 1. 1. 2014.).
- Grupp, Jeffrey. 2011. *Korporatizam. Tajna vlada Novog svjetskog poretka*. Zagreb: TELEDisk.
- Hayden, Robert M. 1994. "Imagined Communities and Real Victims. Self-determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia". Dostupno na: <https://www.ucis.pitt.edu/nceer/pre1998/1994-807-20-Hayden.pdf> (pristup 23. 8. 2016.).
- Hood, Bruce M. 2010. *Osjećaj za nadnaravno. Zašto vjerujemo u nevjerojatno?* Zagreb: NAR.
- Icke, David. 2011. *Ljudski rode, ustani. Ovaj lav više ne spava*. Zagreb: TELEDisk.
- Kean, Leslie. 2011. *NLO-i. Zapanjujuće izjave generala, pilota i vladinih dužnosnika*. Zagreb: Planetopija.
- Kellner, Douglas. 2009. "Televizijski spektakl. Izvanzemaljci, urote i biotehnologija u seriji *Dosjei X*". *Vizualni studiji. Umjetnost i mediji u doba slikovnog obrata*. Krešimir Purgar, ur. Zagreb: Centar za vizualne studije, 321–345.
- Kipke, Željko. 2011. "Pozdrav iz Zagreba". Dostupno na: <http://www.culturenet.hr/default.aspx?id=41842> (pristup 1. 2. 2014.).
- Kipke, Željko. 2015. "Postmetafizika prije postmetafizike". U *Osamdesete! Slatka dekadencija postmoderne* / [autori tekstova Krešimir Bagić... [i dr.] ; urednici kataloga Branko Kostelnik, Feđa Vukić]. Zagreb: HDLU, 123–132.
- Klein, Naomi. 2008. *Doktrina šoka. Uspon kapitalizma katastrofe*. Zagreb: VBZ.
- Knight, Peter. 2003. "Conspiracy Theories in America. A Historical Overview". U *Conspiracy Theories in American History. An Encyclopedia*, 1, A-L. Peter Knight, ur. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC Clío, 1–25.
- Krasnec, Tomislav. 2015. "Rat, manipulacije i laži". *Večernji list, Obzor*, 31. siječnja 2015: 12–13.
- Lewis, Tyson i Richard Kahn. "The Reptoid Hypothesis. Utopian and Dystopian Representational Motifs in David Icke's Alien Conspiracy Theory". Dostupno na: https://www.academia.edu/167081/The_Reptoid_Hypothesis_Utopian_and_Dystopian_Representational_Motifs_in_David_Icke_s_Alien_Conspiracy_Theory (pristup 1. 1. 2014.).
- Lozica, Ivan i Ljiljana Marks. 2001. "Usmena književnost". U *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova*. Aleksandra Muraj i Zorica Vitez, ur. Zagreb: Barbat, Klovićevi dvori, Institut za etnologiju i folkloristiku, 451–456.
- Madsen, Wayne. 2016. "The Destruction of Yugoslavia. A Template for America's Future Policy". Dostupno na: <http://www.strategic-culture.org/news/2016/08/17/destruction-yugoslavia-template-for-america-future-policy.html> (pristup 1. 8. 2016.).
- Marjanić, Suzana. 2014. *Kronotop hrvatskoga performansa. Od Travelera do danas*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Bijeli val, Školska knjiga.
- Maskalan, Ana. 2015. *Budućnost žene. Filozofska rasprava o utopiji i feminizmu*. Zagreb: Plejada, Institut za društvena istraživanja.
- Mauss, Marcel. 1982. *Sociologija i antropologija*, 1. Beograd: Prosveta.

- “MH370 conspiracy theories. What happened to Malaysia Airlines’ missing Boeing 777?”. Dostupno na: <http://www.theweek.co.uk/mh370/58037/mh370-conspiracy-theories-what-happened-to-malaysia-airlines-missing-boeing-777> (pristup 6. 8. 2015.).
- Mišak, Krešimir. 2010. *Sve piše u novinama (...a ponešto i ne)*. Zagreb: TELEDisk.
- Mišak, Krešimir. 2013. *Dečki, odjebite u skokovima: i dalje: sve piše u novinama... samo najvažnije ne*. Zagreb: TELEDisk.
- Mišak, Krešimir. 2014. “Okej, teorija urote, al’ daj reci gdje je nestao avion?” *Novi list*, 25. svibnja 2014. Dostupno na: <http://www.novolist.hr/Kultura/Knjizevnost/Misak-Okej-teorija-urote-al-daj-reci-gdje-je-nestao-avion>.
- Mišak, Krešimir. “Blog svjetlost. Sve piše u novinama, a što piše u knjizi?” Dostupno na: <http://4dportal.com/neobjasnjive-kataklizme/1275-sve-pise-u-novinama-a-sto-pise-u-knjizi>.
- Moro, Domenico. 2014. *Klub Bilderberg i Trilateralala. Ljudi koji gospodare svijetom*. Zagreb: Profil knjiga.
- Otto, Rudolf. 2006. *Sveto. O iracionalnom u ideji božanskoga i njezinu odnosu spram racionalnoga*. Zagreb: Scarabeus-naklada.
- Roeper, Richard. 2008. *Debunked! Conspiracy Theories, Urban Legends, and Evil Plots of the 21st Century*. Chicago: Chicago Review Press.
- Rudan, Evelina. 2006. “Authentication Formulae in Demonological Legends”. *Narodna umjetnost* 43/1: 89–111.
- Sloterdijk, Peter. 1992 [1983]. *Kritika ciničkoga uma*. Zagreb: Globus.
- Solar, Milivoj. 1998. *Edipova braća i sinovi. Predavanja o mitu, mitskoj svijesti i mitskom jeziku*. Zagreb: Naprijed.
- Solar, Milivoj. 2008. *Edipova braća i sinovi. Eseji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Stone, Oliver. 2016. “Svi Amerikanci osjećaju da su pod prismotrom”. (Razgovarao Igor Dunajevski). *Nacional*, 20. rujna 2016: 55–57.
- “Stvarni uzroci eksploatacije onkraj teorije o iluminatima”. Dostupno na: <http://duh-vremena.blogger.index.hr/> (pristup 24. 7. 2016.).
- Swift, Jonathan. 1988. *Gulliverova putovanja*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Thompson, Damian. 2009. *Kontraznanje. Kako smo podlegli teorijama zavjere, nadriliječništvu, pseudoznanosti i kvazipovijesti*. Zagreb: Algoritam.
- Vankin, Jonathan i John Whalen. 2002. *70 najvećih zavjera svih vremena. Najveće zagonetke, zataškavanja i spletku u povijesti svijeta*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Zuesse, Eric. 2016. “Hellish End Soon. Record High Likelihood Both Nuclear and Burnout”. Dostupno na: <http://www.strategic-culture.org/news/2016/08/23/hellish-end-soon-record-high-likelihood-both-nuclear-burnout.html> (pristup 24. 7. 2016.).

CONSPIRACY THEORIES AS URBAN LEGENDS WITH A PARANOID MATRIX

SUMMARY

Given that Croatian folklore studies, ethnology and cultural anthropology have not yet interpreted conspiracy theories, the text emphasizes the systematic work of Krešimir Mišak, a science journalist, rock musician and science fiction author, who, as a conspiracy theory theorist, deals with the issue in the cult TV show *Na rubu znanosti* (On the Edge of Science; Croatian Television, airing since 2002). As far as Croatian scholarly interests are concerned, only Nebojša Blanuša, an assistant professor at the Faculty of Political Science, University of Zagreb, has dealt with the subject in his book *Teorije zavjera i hrvatska politička zbilja 1980–2007* (Conspiracy Theories and Croatian Political Reality 1980–2007, published in 2011). He addresses conspiracy theories as an interpretative framework and a narrative paradigm which explains political events and processes as a consequence of deliberate and seemingly unrelated activities. In addition to dealing with conspiracy theories within the popular and political science framework, I will attempt to venture a view from folklore studies, where conspiracy theories could be defined as urban legends with a paranoid matrix.

Keywords: conspiracy theories, urban legends, global paranoia